

DİNDARLIK GÖSTERGESİ OLARAK DİL/DİL DİNDARLIĞI

Fatma ODABAŞI*

Özet

Sosyal ve kültürel bir olgu olarak dil, kültürün manevi unsurlarından ve temel sosyal kurumlardan olan dinle yakından ilişkilidir. Dil, dinin teorik, pratik ve sosyolojik boyutlarında etkin bir rol oynar. İnançlar dille açığa vurulur; ibadetlere mutlaka bir takım dilsel pratikler eşlik eder ve aynı inancı paylaşan insan gruplarının ilişki ve etkileşimleri dille gerçekleşir.

Dil-din ilişkisinin açık bir şekilde gözlemlendiği alanlardan biri de gündelik hayattır. Gündelik hayatta kullanılan dini içerikli söz, ifade ve kalıpların, kısaca “yaşanan din” şeklinde tanımlanan dindarlıkla bir alakası var mıdır? Bu durum, kültürel dindarlıkla, sosyal etki ve uyuma davranışıyla ve dilsel alışkanlıklarla (habitus) ne derece ilişkilidir? Makalede bu sorulara cevap verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dil dindarlığı, dil-din, dil-kültür, din-kültür, dil sosyolojisi.

Language As An Indicator Of Religiosity/Language Religiosity

Abstract

Language, as a social and cultural phenomenon, is closely related to religion which is spiritual element of culture and basic social institutions. It plays an affective role in theoretical, practical and sociological aspects of religion; beliefs are revealed through language and language is used during religious rituals and again, people who have the same beliefs communicate with one another by help of language.

Relation between language and religion is clearly observed in everyday life. Do words, expressions and phrases which have religious context have a relation with religiosity that is briefly described as experienced religion? To what extent this is related to cultural religiosity, social influence and obedience and linguistic habits (habitus)? That article tries to answer those questions.

Key Words: Language religiosity, language-culture, religion-culture, language-religion sociology of language.

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, fatmaodabasi@hotmail.com.

Giriş

Bu çalışmanın amacı, dil-kültür-din ilişkisinden hareketle, özellikle günlük dilde kullanılan dinî içerikli söz, kavram, ifade ve kalıpların, bireysel dinî tecrübeyle/dindarlıkla ne derece ilişkilendirilebileceğini tespit etmektir. Çalışma teorik olup üzerinde tartışılacak bir kavram önerisi sunmaktadır: *Dil dindarlığı*. Dil dindarlığı kültürel dindarlığın bir formu olarak düşünülmüştür.

Gündelik dilde kullandığımız dini muhtevalı kalıp ve ifadelerle dindarlık arasındaki ilişki üzerinde çalışmak, bir anlamda gündelik dini hayat üzerinde çalışmak demektir. Gündelik hayatta, dil gibi farklı kültürel yapılarla etkileşim içerisine giren bir dini incelemektir. Konuyu, bilimsel bir bakışla, sosyolojik tasavvuru kullanarak ve makro yapılarla ilişkilendirerek ortaya koymak; gündelik hayatta yaşanan dindarlıkların arkasındaki sosyal ve kültürel anlamlara odaklanmak demektir.

Konu, dil, kültür ve din gibi farklı parametrelerden oluşmaktadır. Bu sebeple önce, toplumsal ve kültürel bir olgu olarak dil ele alınmış, sonrasında da din-kültür ve din-dil ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Çalışma esnasında dolaylı gözlem yöntemlerinden dökümantasyon metodu kullanılmıştır. Dilbilim, felsefe, antropoloji, sosyoloji ve sosyal psikoloji gibi alanların ve bunların dille ilgili uzmanlaşmış alt dallarının çalışmalarından konuyla ilişkisi nispetinde istifade edilmiştir.

1. Toplumsal ve Kültürel Bir Olgu Olarak Dil

Dil, bir toplumda iletişimi sağlayan en yaygın ve en güçlü araçtır. Bu araç, hayatın farklı alanlarındaki duygu ve düşünceleri, inanç ve tutumları, değer yargılarını anlama ve anlatmada; yaşanan olaylarla ilgili bilgileri, değerleri ve kültür birikimini aktarmada kullanılır.¹

Dil tanımlarında öne çıkan noktalardan ilki iletişimdir. Dil, insanların gündelik hayatlarındaki ilişkilerinden kültür ve medeniyetin gelişimine kadar her alanda önemli fonksiyonlara sahip olan bir

¹ Geniş dil tanımları için bkz. Ferdinand de Saussure, Genel Dilbilim Dersleri I-II, çev. Berke Vardar, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1976, c.I, ss.29-36; Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, I-II-III*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, c.I, ss.50-56.

iletişim aracıdır. Dilin bir iletişim aracı olarak kullanılması, düşünceyle irtibatlı olmasındandır. İnsanlar arasındaki iletişimi, hayvanlardaki içgüdüsel haberleşme ve iletişimden farklı kılan şey, onun düşünmeye dayalı olmasıdır. Düşüncelerimizi dil yardımıyla ortaya koyar ve başkalarıyla paylaşırız. Düşünmenin gerçek temeli, soyutlama, temsil, zihin işlemleri yapabilme ve semboller üretebilmek gibi yeteneklerdir. Dilin öğrenilmesi ve bir iletişim aracı olarak kullanılması insan zihninin bu özellikleri sayesinde mümkün olmaktadır.

XX. yüzyıl dilbilimcilerinden Ferdinand de Saussure, kendinden sonraki dilbilimcilerce de benimsenen, bireysel dil-toplumsal dil ayrımından bahseder. Söz, toplumsal olan dilin kişi tarafından gerçekleştirilen, öznel kullanılışıdır. Dil farklı kişiler tarafından farklı şekillerde kullanılabilir. Çünkü dil, kişinin kişisel özellikleri, ruhsal durumuyla yakından ilişkilidir ve insan konuşmasına bunları yansıtır.²

Dil-birey etkileşimi iç içe bir meseledir. Dilin birey üzerinde etkisi olduğu gibi, bireyin de dil üzerinde etkisi vardır. Her bireyin sürekli olarak dil üzerine etkisi olduğundan her kuşak onda bir değişiklik yapar. Ancak bu değişiklik sözcüklerin ve şekillerin kendisinde değil de, onların başka şekillerde kullanılmalarında ortaya çıktığından kolayca fark edilemez.³

Dilin bireysel yönünden bahsederken şahsiyetle olan ilgisine de dikkat çekilmiştir. Ferdin kullandığı muayyen dil, onun zihni vetirelerini tayin etmede yardımcı bir rol oynar ve böylece şahsiyetin gelişmesine de etki eder. İnsanın dil üslubunun onun şahsiyetini ortaya çıkardığı anlayışı çok eskilere dayanır. Sosyal psikolojide, konuyla ilgili yapılan deneylerde, konuşma ile şahsiyetin münasebet halinde olduğu tespit edilmiştir.⁴

Dil bireysel yönünden daha çok toplumsal yönüyle ön plana çıkmış bir olgudur. Dil, sosyo-kültürel varoluşun, kimliğin en belirgin ifadesi ve sembolüdür. Toplum kendiliğinden ortaya çıkmaz. Bireylerin ortak bir bilinç, mensubiyet duygusu, uyum ve etkileşim içinde bir arada yaşamalarıyla oluşur. Ortak bilincin sağlanması-

² Saussure, *a.g.e.*, c.I, s.30.

³ Bedia Akarsu, *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998, ss.48-49.

⁴ David Krech, Crutchfield, Ballachey, *Cemiyet İçinde Fert, I-II*, çev.:Mümtaz Turhan, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1971, c.II, ss.29-31.

da, ortak sembollere ihtiyaç vardır. Etkileşime girebilmek için iletişime geçmek gerekir. Dil de anlamların semboller vasıtasıyla paylaşıldığı ve iletişimin sağlandığı en etkili araçtır. Dilin buradaki görevi çok yönlüdür. Hem kendisi bir semboldür; hem de diğer sembollerin üretilmesinde ve paylaşılmasında bir vasıtaadır.⁵

Dil, ferдин toplumun kendinden beklediği rolleri yerine getirmesi ve toplumsal norm ve değerleri öğrenip içselleştirmesi olan sosyalleşme sürecinde de etkin bir araçtır. Sosyalleşmeyi gerçekleştiren, aile, okul, oyun, iletişim araçları gibi ajanlar vardır. Bu ajanlar, bireyin topluma katılımını sağlayan yetenek ve alışkanlıkların edinilmesini dil yoluyla gerçekleştirir.

Yeniçağ filozoflarından J.J.Rousseau'nun tabiriyle ilk sosyal kurum olan⁶ dil, toplumsal birlikteliğin oluşturulması, korunması ve sürdürülmesi ile temel hayatî ihtiyaçların karşılanması bakımlarından daha çok konuşma dili işleviyle kullanılır. Bunun yanında o, hukuk, ekonomi, din, sanat, siyaset ve eğitim gibi diğer sosyal kurumlarla irtibat halindedir. Ayrıca, bilişsel ve bilişimsel üretim-aktarım-paylaşım, pazarlama, bilgilendirme, eğlendirme, etkileme, düzenleme, geliştirme ve değiştirme için de kullanılan bir araçtır. Bu yönleriyle de daha çok yazı dili işleviyle bize yardımcı olur.⁷

Dil-toplum ilişkisinde ele alınan başka bir mesele de, konuşma biçimimizin, kullandığımız dilsel kodların, toplumun hangi sınıfına mensup olduğumuzun göstergesi olduğu meselesidir. Bu görüş, eğitimci ve sosyolog Basil Bernstein tarafından sosyo-linguistik kodlar teorisi olarak sunulmuştur. Bernstein, sosyal sınıfın sadece gelir ve mesleği belirlemekle kalmayıp aynı zamanda kültürel ve dilsel bir olgu olduğunu da öne sürer.⁸ Bernstein'in bu tespiti, iki sosyal kurum arasındaki ilişkiye işaret eder.

Yakınçağ filozoflarından Bergson, dili toplumun muhafazasına hizmet eden bir unsur olarak görür. İnsanın dil melekesi/yetisi ile tek tek diller arasında yerinde bir ayırım gözeten Bergson'un nezdinde, birincinin kaynağı tabî/doğal, ikincinin kaynağı ise içti-

⁵ Ayşe Gül Soncu, "Toplumun Kuruluşunda Dilin Rolü", *Yeni Türkiye*, sayı:55, Ankara 2013, ss.1073-1084, s.1074.

⁶ Altınörs, a.g.e., s.133.

⁷ H.Ömer Karpuz, "Anadili Eğitimi, Anadiliyle Eğitim ve Resmi Dil ile İlgili Tartışmalar ve Dilbilimsel Yaklaşım Sorunları", *Yeni Türkiye*, sayı:55, Ankara 2013, ss.991-995, s.991.

⁸ Martin Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, haz.: Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz, Sentez Yay., Bursa 2007, s195.

mai/sosyaldır. O, iletişimin sosyal faydaya yönelik bir etkinlik olduğu noktasından hareketle dilin sosyal organizasyonu mümkün kıldığını belirtir.⁹ Bir anlamda dilin kaynağının sosyal fayda olduğunu vurgular.

Humboldt bu konuda farklı bir görüşe sahiptir. Dili, insan aklının ürünü olarak ele alan rasyonalist; doğanın seslerini öykünmeden doğduğunu ileri süren pozitivist; duyuların kendilerini bir açması olarak kabul eden emprist; Tanrı tarafından insanlara hazır olarak verilmiş olarak kabul eden teolojik görüşler vardır. Humboldt'a göre tek insanın her zaman bir bütünle, ulusu ile ve öteki insanlarla bağlantısı vardır. Her insan ihtiyaçlarının giderilmesi için zorunlu olarak bir topluluğa bağlıdır. Bu bağlamda diğer insanlarla anlaşması dil yoluyla olur. Ancak bundan dilin bir alıp-verme aracı olduğu, karşılıklı yardımlaşma gereksiniminden doğduğu sanılmamalıdır. Dil, insanlığın bir iç gereksiniminden doğmuştur. Sadece toplumla olan ilişkilerde bir görüşme vasıtası değildir; insanın doğasında bulunan bir şeydir.¹⁰

Dil toplumsal kimlikle de irtibatlıdır. Toplumsal kimlik olarak adlandırdığımız sosyal aidiyet bilinci, ortak bir simgesel sistemin kullanımı ile ulaşılan ortak bilgi ve belleğe katılıma dayanır. Bu da büyük ölçüde ortak bir dilin konuşulmasıyla gerçekleşir. Simgelerle gösterilen bu ortaklığın tamamını “kültürel sistem” olarak adlandırabiliriz. Toplumsal kimlik, onu biçimlendiren ve yeniden üreten belli bir kültürel sisteme denk düşer. Ortak kimliğin dayandığı ve kuşaklar boyunca sürdürüldüğü araç olarak kültürel sistemin şekillenmesinde ve yeniden üretilmesinde dilin önemli bir işlevi vardır.¹¹

İngiliz antropolog Edward Tylor'a ait “Kültür, bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlâk adet, gelenek ve toplumun bir üyesi olarak kişinin yaşayarak kazandığı alışkanlık ve kabiliyetler bütünüdür”¹² şeklindeki tanımından hareketle, kültürün toplumsal hayatın dil, düşünce, gelenek, işaret sistemleri, kurumlar, yasalar, aletler, teknikler, sanat eserleri gibi her türlü maddi ve manevi ürününü kapsadığını söyleyebiliriz. Görüldüğü gibi kültür, toplumsal hayatın bir ürünüdür; işlevi de toplumsal pratikleri anlamlandırmaktır ve ken-

⁹ Altınörs, a.g.e., ss.152-156.

¹⁰ Akarsu, a.g.e., s.20; Faruk Bozgöz, a.g.m., s.29.

¹¹ Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, çev: Ayşe Tekin, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000, s.139.

¹² Edward B. Tylor, *Primitive Culture I-II*, London John Murray 1871, c.I, s.1.

disi de ancak toplumsal hayatın başka yönleriyle ilişkisi içinde anlam kazanır.

Dinden siyasete, edebiyattan hukuk ve ekonomiye kadar dilin olmadığı bir alan yoktur. Bugün hepimiz bir dil uygarlığında yaşıyoruz. Mythos, efsane bir çeşit anlatıdır. Şiir, dilsel bir sanat eseri-
dir. Kitaplı dinler olarak dünya dinleri, büyük ölçüde, törenlere, vaazlara, ayinlere ve din yayıncılığına dayanır. Töre, yönergeler, buyruklar ve yasaklar kılığında bir takım dilsel tezahürler bütünüdür. Hukuk, yazılı yasalar ile bir bakıma bu yasalara yönelik yorumlardan, duruşmalardan, duruşmalara ilişkin sözlü ve yazılı suçlama ve savunmalardan; böylece dilsel yönü ağır basan bir takım etkinlik ve işlemlerden başka bir şey değildir. İster bölgesel, ister ulusal, ister uluslararası düzeyde olsun, her düzeyiyle politika, parlamentolardan kahvaltı sofralarına kadar, konuşmalarda, tartışmalarda, söylevlerde, pazarlıklarda olup biter. Günümüzde kıyı bucağı görülemeyecek oranda gelişip dal budak sarmış olan hem doğa hem de insan-toplum-tarih varlığını konu alan gerçeklik bilimlerine gelince, bunların hepsi içi içe geçmiş özel dillerden meydana gelmiştir. Bunların hepsinin, kendine özgü dilsel başlangıçlar, terim ağları, önerme ağları, kuramlar, üst kuramlar gibi özel dilleri vardır. Dile dayanan bir takım düzenlemeler için içine katılmaksızın, sözgelimi değiş-tokuşsuz, reklamsız, borsasız, bankasız, vergilendirmesiz bir ekonomi hayatı da tasarlanamaz. Kendisi de sosyal bir kurum olan dil, diğer sosyal kurumlarla yakından ilişkilidir.

128 | db

Dil ile kültür arasındaki iç içe ve karmaşık ilişkiye yapısalci antropolog Levi Strauss da şöyle dikkat çekmiştir: Dil ve kültür arasındaki bağlar sorunu son derece karmaşıktır. Dili önce kültürün bir ürünü olarak ele alabiliriz: Bir toplumda kullanılan dil halkın genel kültürünü yansıtır. Ancak başka bir anlamda dil kültürün bir parçasıdır. Diğer unsurlar gibi, dil kültürün öğelerinden biridir. Ayrıca dile iki açıdan kültürün koşulu olarak da bakılabilir: Diakronik * açıdan, birey grubunun kültürünü en çok dil aracılığıyla kazanır. Çocuk bilgiyi, terbiyeyi sözle alır; çocuk sözcüklerle azar ıstır, övgü duyar. Daha teorik bir açıdan dil kültürün koşulu olarak belirir; çünkü kültürün mimarisi dilin mimarisine benzer. Her ikisi de karşılık ve karşılıklı ilişkiler üzerine kuruludur. Bu bakımdan dil olgusuna kimi zaman dilin kendisinden daha karmaşık ama aynı türden

ve her açıdan incelenmekte olan kültürle uyumlu yapılanmaları kapsamına alan bir alt temel olarak bakılabilir.¹³

Dil ile kültür arasındaki ilişkiye dikkat çeken birçok filozofla dilbilimci arasında akla ilk gelen isimler, Sapir-Whorf ikilisidir. Kültürel dil kuramı içinde, dilsel görecelik ilkesini savunan ve “Sapir-Whorf hipotezi” diye anılan görüş, her halkın ya da kültürün dilindeki adlandırmaların o halkın hayat tarzına izafen çeşitlilik göstermesi bakımından dil ile kültür arasında sıkı bir bağ olduğunu temel alır. Sapir, dilin insanın maddi kültürünün en ilksel görünümünden de önce ortaya çıkmış olması gerektiğini kaydeder; zira iletişim ve ifade aracı olarak dil, bu maddi yaratımların bir koşuludur. Böylece dili sosyal ve kültürel bir kurum olarak gören Sapir’in nezdinde, insanın düşünme ve dünyayı kavrama şekli üzerinde dil belirleyici bir role sahiptir. Sapir dil ile kültür arasındaki ilişkiye dair şu tespitte bulunmaktadır: “Bir dil her şeyden önce, topyekûn haliyle kültürün en veciz ve en tutarlı kavramlarıyla formlarının bütünlüğünü temsil eder”. Sapir der ki, bir dilde konuşanların fiziksel ve sosyal dünyasını en net yansıtan şey, o dilin kelime hazinesidir.

db | 129

Sapir dili “sosyal realitenin kılavuzu” diye nitelendirir. O’na göre, insanlar yalnızca objektif bir dünyada yaşamadıkları gibi, yalnızca sosyal etkinlik dünyasında da yaşamaz; insanlar kendi toplumlarının ifade vasıtasına dönüşen belirli bir dilin icaplarına tabidir. Sapir dilin yardımı olmadan realiteyle irtibat kurulabildiğini sanmanın yanlış olduğunu savunur. Sonuç itibarıyla Sapir, reel dünyanın biz farkında olalım ya da olmayalım, içinde yaşadığımız toplumun dilsel alışkanlıkları (habitusu) üstünde inşa edildiğine inanır.¹⁴

Sapir’in öğrencisi olan Benjamin Lee Whorf, dilin fikirlerimizi ve ihtiyaçlarımızı seslendirmek için kullanılan kodlama sürecinden ibaret olmadığını, bunun yanı sıra insanların hayatı algılayış tarzlarını ifade eden ve özgün bir yaşam biçimini dayatan şekillendirici bir güç olduğunu ileri sürer. Sonuçta Whorf için her dil ayrı/özel bir dünya görüşüne tekabül eder. Problem biraz da, klasik tavuk-yumurta ikileminde olduğu gibi, Whorf’un teorisinin formülleştirilmesinde önce dilin mi yoksa davranış ve düşüncenin mi geldiği

¹³ Claude Lévi-Strauss, *Yapısal Antropoloji*, çev. Adnan Kahiloğulları, İmge Kitabevi, Ankara 2012, ss.106-107; Denys Cuche, *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*, çev. Turgut Arnas, Bağlam Yay., İstanbul 2013, s.60.

¹⁴ Altınörs, *a.g.e.*, s.37; Aliye Çınar, *Antropolojiye Giriş*, Emin Yay., Bursa 2011, s.269.

sorunu etrafında düğümlenir. Her ne kadar deneyselleştirilmesi ve ispatlanması zor olsa da bu yaklaşım dil ve kültür arasında bir ilişki kurmaya dikkat çektiği için önemlidir.¹⁵

Dil-kültür ilişkisinden bahsederken dil-millet ilişkisine de temas etmek gerekir. Diller özgür olarak doğmazlar; ilişkin oldukları insan topluluğuna bağlı olarak belli sınırlar içinde ilerlerler. Diller durmadan milletle birlikte gelişirler; onların tinsel özelliklerinden oluşurlar. Bireyler kendi özelliklerinin gücü ile insan ruhuna yeni bir atılım verdikleri gibi, milletler de dili kurarken bunu yapabilirler. Öyleyse milletle dilin birbirleri üzerindeki etkisi karşılıklıdır. İlk dil biçimlerinin doğuşu, milletlerin ayrılmasını sağlamıştır. Demek ki, milletleri millet yapan en önemli etken dildir. Schleicher'e göre insanlığın ırklara ayrılmasında, kafatası biçimi, saç rengi gibi dış görünüşler ayırıcı birer gösterge olarak alınmamalı-çünkü bunlar değişmez şeyler değildirler- bu ayrılmada dil temel olarak kabul edilmelidir.¹⁶

130| db

Hem genel dilbilim hem de dil felsefesi alanında önemli bir isim olan Wilhelm von Humboldt, dillerin milletlerin dünyayı nasıl görüp idrak ettiğine bağlı olarak farklılaştığını savunur. Bu görüş, her dilin o dili konuşan millete özgü bir dünya görüşünün taşıyıcısı olduğunu temel alır ve rölativist bir özellik gösterir. Bu rölativist özellik yanında, insanda bütün dilleri anlayabilme potansiyelinin bulunduğu ve dillerin formunun ortak olduğuna inanması itibarıyla de bir mutlakçılık vardır. Humboldt Aydınlanma'nın filozoflarının evrensel aklın yapısının dili belirlediği şeklindeki perspektifinin tersinden bakarak, dilin yapısının düşünceleri belirlediğini öne sürer.¹⁷

Humboldt, dilin bir milletin tinsel enerjisi olduğunu vurgulamıştır. Her dilden, o dili konuşan ulusun karakterini, kültürünü, dünya görüşünü çıkarmak düşüncesindedir. Ancak Humboldt bunu yaparken, dilin milletin karakterine, kültürüne olan etkisini de göz önünde bulundurur. O'na göre dille kültür arasındaki etki karşılıklıdır. Ne kültür dilden bağımsızdır; ne de dil kültürün dışındadır.¹⁸

¹⁵ William A. Haviland, *Kültürel Antropoloji*, çev: Hüsamettin İnaç-Seda Çiftçi, Kaknüs Yay., İstanbul 2002, s.149.

¹⁶ Akarsu, a.g.e., s.45,51.

¹⁷ Altınörs, a.g.e., ss.149-150.

¹⁸ Akarsu, a.g.e., s.81.

Dil-kültür ilişkisi değişme ve gelişmeyle de yakından ilişkilidir. Kültürce gelişen bir milletin er geç dilinde de gelişme olacaktır. Ancak dili gelişen milletler yaratıcı bir kültüre erişebilir. Toplumun hiçbir parçası dilden bağımsız değildir. Toplumun edebiyatı, felsefesi, sanatı, tekniği ile bütün kültürü, düşünceleri, kavrayış biçimi, töre ve gelenekleri dille irtibat halindedir. Dille sıkı bir ilişki içinde bulunan kuruluşlarla yüklü olan toplumun her değişmesinde, dilde de bu değişmelere koşut giden değişmeler olması doğaldır. Toplumun bütün parçaları birbirine bağlıdır. Bir yönde olan değişmeler diğer bütün yönleri de etki yapar, onları da harekete geçirir. Kültürü değişen bir toplumun dili de, düşüncesi de, düşünüş biçimi, töresi ve göreneği de değişir.

Dilbilimci Walter Porzig, tarihte dil değişmelerinin olduğu dönemlerde aynı zamanda toplum tabakalarında da değişmeler olduğuna işaret eder. O'na göre dil alanındaki değişmeler, toplum ve kültürle sıkı bir irtibat halindedir. Dilin değişmesi, düşüncelerin değişmesinin bir göstergesidir. Konuşan insanın düşüncelerindeki değişmeler, dil değişmelerini meydana getirir. Dilde değişmeler her zaman olur. Sözcüklerin şekli, söylenişi hatta anlamları bile değişebilir. Kuşakların değişmesi de dilde değişiklikler meydana getirir. Bir dil bir toplumun çeşitli yaş derecelerinde, çocuklarda, gençlerde, yaşlılarda farklı olduğu gibi, aynı insanın hayatının farklı dönemlerinde, yavaş yavaş ama sürekli olarak değişir. Oturulan yerlerin, mesleğin, ailenin değişmesi de dilin değişmesine yol açabilir. Bu gibi değişmeleri herkes kendi hayatında gözlemleyebilir.¹⁹

İnsanı “sembolleştiren hayvan” biçiminde tanımlayan Ernst Cassirer, insanın kültür dünyasını var eden şeyin simgeleştirme becerisi olduğunu vurgular. O'na göre akıl, insanın kültür hayatını bütün zenginliği ve çeşitliliği içinde kavrayabilmemiz için yeterli değildir. Simgeleştirme, insanın karakteristik özelliğini ifade eden ve uygarlık yolunda yürüyüşünü anlamayı kolaylaştıran bir terimdir. Mitos, din, sanat, bilim vb. kültürel formlar da insanın dil vasıtasıyla gerçekleştirdiği simgeleştirmelerinin çeşitli görünümleridir.²⁰

Görüldüğü gibi dil-kültür ilişkisi oldukça kapsamlı ve karmaşık bir konudur. Bu sebeple dil antropolojisi, etnik dilbilim, sosyal dilbi-

¹⁹ Walter Porzig, *Dil Denen Mucize I-II*, çev.: Vural Ülkü, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1990, c.I, s.106; Akarsu, a.g.e., s.90.

²⁰ Altınörs, a.g.e., ss. 157-160.

lim, kültürel dilbilim gibi bu alanı inceleyen farklı bilim dalları ortaya çıkmıştır. Konu dilin kültürün ana unsurlarından biri oluşu, kültürel mirasın aktarıcı olması, milletlerin düşünme biçimini yansıtan bir ayna oluşu ile yakından ilgilidir. Sosyo-kültürel değişme ve gelişmeyle de ilişkisi vardır. Aynı zamanda dil ile din, ekonomi, politika, hukuk, eğitim gibi diğer kurumlar arasında yakın bir münasebet vardır.

Sosyal ve kültürel bir olgu olan dilin temel sosyal kurumlardan dinle olan irtibatını incelemekten önce, konuyla doğrudan alakalı olması sebebiyle, din-kültür meselesine değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2. Din ve Kültür

Her ikisinin de insan ve toplumla ilişkili olmasından dolayı, din ile kültür arasında yakın bir münasebet vardır. Bu anlamda her toplumun kendine özgü bir dini ve kültürü bulunmaktadır. Kültür, toplumların yaşama biçimleri olarak düşünülürken, din de inanca karşılık gelir. Her toplum basit ya da gelişmiş yaşam biçimiyle kendine özgü bir hayat yaşar. Bu hayat, zaman, mekân ve şartlara göre farklı özellikler gösterir. Bu farklılık toplumların yapılarıyla doğrudan ilişkili bir durumdur. Ancak ortaya çıkan sosyal gerçeklik, toplumların kendi şartlarında belli bir kültürel yapılarının olması ve hayatlarını ona göre sürdürmeleridir. Din bir kültürle buluştuğunda, bir başka ifadeyle bir kültüre girdiğinde, onu kendi temel değerleri doğrultusunda değiştirmek ve kendi öğretilerine göre yeniden düzenlemek ve şekillendirmek ister. Din her şeyden önce mensuplarından inanç, ibadet ve toplumsal hayata yansıyan bir takım ahlaki öğretilerinin uygulanmasını ister. Bunlara bağlı kalındığında, dini değerler hayata yansımış ve kültürel bir şekle bürünmüş olur. Bu durumda, din kültüre dâhil olmuş ve ona dini içerikli bir anlam katmıştır. Ancak her insan ve her toplum kendine özgü bir kültürel yapıya sahip olduğu ve dini kendi kültür düzeyi doğrultusunda anlamaya ve uygulamaya çalıştığı için, dinin kültürle buluşması insandan insana ve toplumdan topluma farklılık gösterir.

Dinle kültür arasındaki ilişki karşılıklıdır. Din kültürü etkilemeye çalıştığı gibi, kültür de din üzerinde etkili olmak ister. Dinin inanç, ibadet ve toplumsal boyutu bu etkiye maruz kalarak şekilsel değişikliğe uğrayabilir. Dinin esası, temel prensipleri toplumdan topluma değişmediği halde, toplumsal hayata yansıyan kısmı değişebilir. Bunun sebebi kültürel etkilerdir. Dinin kendini muhafaza

edebilmesi, kültürel etkiyi asli yapısına zarar vermeyecek şekilde kontrol altında tutmasına bağlıdır. Bu anlamda bir kültürel etki çoğunlukla tali meselelerdeki çeşitlilik ve zenginlik olarak görülür.²¹

Topluma yeni katılan bireyin (çocuğun), toplumsal değerleri öğrenmesi ve bu değerler sayesinde topluma uyum sağlaması anlamına gelen sosyalleşmede, toplumun diğer sosyo-kültürel unsurlarıyla sıkı ilişkisi bulunan dinin ve dinden türemiş değerlerin önemi büyüktür. Kişinin dinî sosyalleşmesi onun toplumda var olan dini kültür unsurlarını, değer ve sembollerini öğrenerek kendi kişiliğinin bir parçası haline getirmesi anlamına gelmektedir. Bu sayede birey genel toplumsal yapı içerisinde yer alan dini unsurları, kendi kimlik alanına taşıma yoluyla, topluma uyum sağlamış olur. Toplumsal uyum konusunda dinin sembolleri ve toplumu organize etmedeki gücü önemli ve etkili bir faktör olmaktadır.²²

Dinin sosyalleşip müesseseleştiği alanlardan biri de dildir. Dini duygu, düşünce ve tutumların konuşma dilimiz içine yerleşip kullanılması bunun göstergelerindendir. Bu yönüyle dil, imanın psikolojik veçhesinin sosyal alana taşınmasına ve kişinin dini kimliğini ifşa etmesine aracılık eder. Sosyalleşme esnasında taklit ve sosyal etki ile alıp uyduğumuz dil davranışlarımız, günlük dilde kullandığımız dini içerikli kalıplar dinî sosyalleşmemizin sembollerindendir.

Dil sosyolojisinin ortaya koyduğu veriler dikkate alındığında çocuğun yakın çevresi ile iletişimi sonucu kazandığı ilk konuşma biçimi ve kavram bilgisi, onun daha sonraki tutum ve davranışlarında önemli rol oynamaktadır. “Çocuğa inancını kelimelerle ifade etmesi öğretilinceye kadar o, İslam fıtratı üzeredir (Müslim, 1,1)”. Bu demektir ki çocuk yaratılış olarak dini öğrenmeye müsaittir. Fakat bu hangi dindir? Bunu belirleyecek olan, yakın kişilerin dili ve konuşma biçimidir. Dil öğrenimi tamamlanıncaya kadar çocukların dini tamamlanmış sayılmaz.²³ Bir anlamda dil öğrenimi ile din eğitimi beraber gider. Dil, dini sosyalleşmeye de aracılık eder. Bu esnada dilimize yerleşen dini motifli kalıplar da sosyal ve kültürel ortamın bizde bıraktığı izler ya da silinmesi çok zor olan dini ve kültürel kodlardır.

²¹ Ali Akdoğan, “Kültür ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ss.437-451., ss. 447-449.

²² Selim Eren, İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2007, c.XI, sayı:1, ss. 129-152, s.142.

²³ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1988, s.39.

Din-kültür ilişkisini, açık din (evrensel din, dinamik din, peygamberli din, vahiy dini)- kapalı din ayrımından hareketle ortaya koyan Yümni Sezen konuyla ilgili şu tespitleri yapmıştır: “Her din gelenekleşmek durumundadır. Aksi taktirde nesilden nesile aktarılması gerçekleşmez, her an onu yeniden öğrenmek zorunda kalırız. Vahiy dini bu kültürleşme ve gelenekleşmeyi, girdiği her toplumda yapar. Vahiy dini ile kültür ilişkisinde ilk iş, mevcut kültürün dinileşmesidir. İslam örneğini alırsak, o kültürün İslamlaşmasıdır. Önce evrensel dinin başladığı kültürün bu dine intibak etmesi lazımdır. Yani sosyal müessese haline gelecek dinin, diğer sosyal müesseselerle örtüşmesi, onları yönetir hale gelmesi lazımdır. İman, iman olarak kaldığı sürece sadece ruhi bir bağlıdır, psikolojiktir. Psikolojik olanla sosyolojik olan arasında köprü kurulmalıdır. Temelde bu bağı kuran peygamberdir. Çünkü peygamber bir yandan vahye muhatap olan kişidir, yani vahyin temsilcisidir, diğer yandan da bir kültürün temsilcisidir. Vahiy dini peygamberle sosyalleşir ve müesseseselleşir”.²⁴

3. Din ve Dil

3.1. Dinî Tecrübe ve Dil

Sübjektif dini tecrübe bir takım ifade şekilleriyle objektifleşir. Dinin öznel alandan nesnel alana geçişi olarak kabul edebileceğimiz bu durum, din sosyolojisi literatüründe dini tecrübenin ifade şekilleri olarak adlandırılmıştır.²⁵ Din sosyologları, dini tecrübenin tarihsel ve sosyo-kültürel ortam içinde büründüğü ifade şekillerini farklı şekillerde kategorize etmişlerdir. Dinle dil arasındaki ilişkiyi iyi anlayabilmek için bu ifade biçimlerinde dilin nasıl bir işleve sahip olduğunu görmek gerekir. Burada, J.Wach’ın, görüşlerinden hareketle, temel dini tecrübenin teorik, pratik ve sosyolojik boyutlarında dilin işlevleri üzerinde durulacaktır.

3.1.1. Dini Tecrübenin Teorik Anlatımı/İnançlar ve Dil

Dini tecrübenin teorik anlatımı onun inanç boyutudur. Her din bir takım inançlara dayanır. En ilkelinden en yükseğine kadar tüm dinlerde bu inançlar o dinin temelini teşkil eder. İlkel ve çok tanrılı

²⁴ Yümni Sezen, *Kültür ve Din*, İz Yay., İstanbul 2011, ss.67-68.

²⁵ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev.: Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1990, ss.21-40.

dinlerde mitler halinde ifade edilen teorik anlatım, yüksek ve ilahi dinlerde sistemleştirilmiş iman esasları şeklindedir.

Dinin dil ile ilgili boyutu din felsefesi çalışmalarında da “din dili” başlığı altında ele alınmıştır.²⁶ Daha ziyade Tanrı hakkında konuşmanın nasıl gerçekleşeceğine ilişkin tartışmaların yer aldığı bu hususları konumuz dışında bırakarak sadece din dilinin toplumsal boyutuna temas etmeyi uygun görüyoruz.

Dini tecrübenin teorik anlatımı içinde dilin yerinden bahsederken üzerinde en çok durulması gereken husus, kişinin bir dine girmesinin başlangıcı sayılan “dil ile ikrar” meselesidir. Konuyu İslam dini üzerinden ortaya koyacak olursak şu hususlar dikkatimizi çeker:

Kelam literatürü içinde yer alan iman tanımlarına baktığımızda, iman konusunda merkezi bir öneme sahip olan “tasdik”in dil ile de ilişkilendirilerek, imanın “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve azalarla amel” şeklinde tanımlandığını görürüz.²⁷ Konuyla ilgili kelami tartışmaları bir tarafa bırakarak, dil ile ikrarın ne ifade ettiğini belirtmek gerekir. Kalpte mevcut olan imanı dil ile ikrar etmek demek, olanı sübjektif boyuttan objektif boyuta taşıyarak inancını, bireysel kimliğiyle beraber sosyal kimliğinin de bir parçası olarak görmek/göstermek demektir. Bu aynı zamanda, kişiye İslamî hükümlerin uygulanması için de şart olan bir durumdur.

İslam dinine yeni girenlerden telaffuz edilmesi istenen veya bu din içinde bulunan kimselerin çeşitli vesilelerle tekrar ettikleri, Kelime-i Şehadet, Kelime-i Tevhid ve Amentü gibi, dinin temel inançlarını muhtevi kalıpların, inancın adeta bir formül halinde dillendirildiği ifadeler olduğunu da belirtmek gerekir. Bu veciz özetler/semboller, mensuplarını birleştiren bir etkiye sahip oldukları gibi, dini bağlılığın açıklanmasına da aracılık ederler.

3.1.2. Dini Tecrübenin Pratik Anlatımı/İbadetler ve Dil

Dini hayat, inanç, ibadetler, gündelik pratikler, dini karakterli tüm bireysel ve sosyal yaşamı içine alacak derecede geniş bir kavramdır. Kaynağını dini tecrübeden alan her davranış, dinin pratik

²⁶ Bkz. Turan Koç, *Din Dili*, İz Yay., İstanbul 1998.

²⁷ İman tanımları için bkz. Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yay., İstanbul 2002, ss.23-30.

anlatımı olarak kabul edilir. Bu anlamda tapınma eylemlerinden, yardıma muhtaç birine yardım etmeye veya kimseye zarar vermesin diye yol ortasındaki taşı kaldırmaya kadar varan geniş bir alanı kapsar. Esasen ibadetler, dinin inanç boyutunda yer alan konuların uygulanması demektir.

Din sosyolojisinde, ibadetlerin üç temel fonksiyonundan bahsedilir: Dinin ifadesi olmak bakımından sembolik; onu ifa edenlerde din duygusunu kuvvetlendirmesi bakımından didaktik ve aşkın varlıkla bağ kurmayı sağlaması bakımından mistik fonksiyon.

İslam dini örneğinden hareket ederek, dinin pratik anlatımında dilin işlevleri hakkında şu tespitlerde bulunabiliriz:

Öncelikle, tüm ibadetlere dilsel gerekliliklerin eşlik ettiğini görürüz. Namaz, kıraat olmadan gerçekleşemez. Kıraat, Kur'an-ı Kerim'den bir bölümün okunması demektir ki dille ilişkilidir. Bunun gibi birçok ibadete ya gereklilik olarak ya da teberrüken dua dediğimiz dilsel formların eşlik etmesi istenir. Bunlar, daha önce dinin teorik anlatımında belirttiğimiz üzere, mensupları arasındaki bağı kuvvetlendirir. Hac ibadeti sırasında beraberce çekilen telbiye, kurban keserken getirilen tekbir ve birçok ibadetimiz esnasında dile getirilen besmele, hamdele, salvele gibi kalıplar ibadetin sembolik, didaktik ve mistik fonksiyonlarında etkili olan unsurlardandır.

3.1.3. Dini Tecrübenin Sosyolojik Anlatımı/Dinî Cemaat ve Dil

Dinin sosyolojik anlatımı, onun cemaat teşkil edici özelliğiyle ilgilidir. Kutsalla kurulan bağla sübjektif bir tecrübe olarak başlayan din, ibadetlerle hayatîyetini sürdürür. Yaşayan bir dinin bireyi aşarak fertler arası bir hüviyete sahip olabilmesi, sosyal ilişkiler kurmasıyla yakından ilişkilidir.

Sosyal ve kültürel bir olgu olan dilin toplumu oluşturmada ve kültürü aktarmadaki işlevleri üzerinde daha önce durmuştuk. Burada altı çizilmesi gereken husus, dilin toplum üyeleri arasındaki bağları güçlendirdiği gibi, dini mensubiyet duygularını da pekiştiren bir unsur olduğu meselesidir.

Aslında, dinî bir çevre oluşturmada ilk ve vazgeçilmez adımlardan biri olan dilsel araç ve bu aracın niteliği, inanç/imanın araçsal sosyal tabanını oluşturmaktadır. İçinden çıktığı cemaate özgü olma durumu, dili oluşturan ve şekillendiren anlam bütünlüğünün

cemaatle zaman zaman özdeşleşmeye varan yakın temasından kaynaklansa gerektir. Dil olmaksızın iman eylemi ve dini tecrübe yoktur. Dinsel dil yani sembol ve mit dili, inananlar cemaatinde üretilmiştir ve bu cemaat dışında anlaşılmaz. Dinsel dil, cemaat içerisinde, iman eyleminin somut bir muhteva edinmesini sağlar. Her kişisel eylemin muhtaç olduğu gibi, iman da kendi diline muhtaçtır. Dil olmaksızın iman bir muhtevaya doğru yöneltilemez, kendisinin bilincinde olmayacak şekilde kör olurdu. İman cemaatinin baskın anlamının nedeni budur. İnsan sadece böyle bir cemaatin üyesi olmak suretiyle, nihai kaygısı için bir muhtevaya sahip olabilir. Yalnızca bir dil cemaatinde insan, imanını gerçekleştirebilir.²⁸ Görüldüğü gibi Tillich, “dil cemaati” kavramını kullanmaktadır. Dil, iman sosyal tabanının oluşmasında bir araç durumundadır ve toplumla din dili arasında karşılıklı bir ilişki vardır.

3.2. Kültürel Dindarlık Formu Olarak Dil Dindarlığı

Dindarlık, bireyin dini tutum ve davranışlarının gündelik hayatına yansımalarıdır. Başka bir deyişle, bir kişinin mensup olduğu dine ait inanç ya da faaliyetlerle meşgul olma düzeyidir.

db | 137

Din beşeri bir olgu olarak, hem aşkın hem de içkin bir özelliğe sahip olan kutsalla ilişki bağlamında bireysel, psikolojik, kültürel ve toplumsal bir fenomendir. Buna bağlı olarak dindarlık da, kutsal olanın yahut onun özel bir formu olmak itibarıyla belli bir dinin muayyen zaman ve şartlarda belli bir kişi veya grup ya da toplum tarafından yaşanmasıdır, kısaca "yaşanan din"dır.²⁹

Din ile kültür arasında ilişki olduğu gibi, dindarlıkla kültür arasında da bir ilişki vardır. Dindarlık dinamik bir olgudur. Birey-toplum-kültür-din ilişkileri ve etkileşimi bağlamında, bir yandan dinin işlevsel bir biçimde bireyi, toplumu ve kültürü etkilemesine imkân verirken ve hatta yeni yönelim, gruplaşma, kurumlaşma ve oluşumlara yol açarken, karşılık olarak da onlardan etkilenir ve zamanla yeni bir şekilde yeni yorum, adaptasyon ve formlara bürünebilir.³⁰

²⁸ Paul Tillich, *İmanın Dinamikleri*, çev.: Fahrullah Terkan-Salih Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000, s.32.

²⁹ Ünver Günay, “Dindarlığın Sosyolojisi”, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, ed.: Ünver Günay- Celaledin Çelik, Karahan Kitabevi, Adana 2006, ss.1-61, s.22.

³⁰ Günay, a.g.m., s.52.

Dini inançlar ve tutumlar üzerine yapılan sosyolojik ve davranışsal birçok araştırmada, dindarlığın aktarımında kültürel yöne vurgu yapılmaktadır. Bu araştırmalarda dindarlığın sosyal bir öğrenme modeli veya benzer mekanizmalarla aktarıldığını varsayarak, ebeveyn tutum ve davranışlarının çocuklarının dini tutum, inanç ve uygulamaları üzerindeki etkisine işaret etmektedir. Dini bağlılık genetik faktörler yanında büyük ölçüde kültürel olarak aktarılan bir olgudur.³¹

Dindarlık, insanın iman-amel temelinde ortaya koyduğu dini tutum ve davranış biçimini, yani dini yaşantıyı; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibadet, etki, organizasyon gibi boyutları olan bir olgudur.³² Din sosyolojisi literatüründe, farklı bakış açılarıyla yapılmış birçok dindarlık tipolojisi vardır.³³

Dindarlık tipolojileriyle dil arasında şöyle bir ilişki kurulabilir. Her dindarlık tipinin kendine has bir konuşma biçimi, kelime hazinesi, kavram seçimi vardır. Bu anlamda gündelik hayatta da rahatça gözlemleyebileceğimiz bir ayırımdan bahsetmek mümkündür. Geleneksel dindarla popüler dindarın, köy dindarı ile şehir dindarının, laik dindarla gösterişçi dindarın dilleri birbirinden farklıdır. Mesela, gösterişçi dindarın dili, insanların genel olarak kabul ettiği dile yabancısıdır bu sebeple de toplumun dili gösterişçinin uydurma diline karşı çıkar. Görünüşte güzel ve belâğ gibi konuşsa da yalan dolu, içtenlikten yoksun ve abartı içeren bir dildir.³⁴ Amaç kendini göstermek, ön planda tutmak olduğu için, konuşma dili içinde dini hayatını özellikle de ibadetlerini abartılı bir şekilde açığa çıkaran dini ifadelerle doludur.

Dil filozofu, Victor Klemperer, “Sözler/sözcükler, minik arsen tüpleri gibidir; bunlar fark edilmeden yutulurlar; hiç etkileri yokmuş gibi görünürler; ancak bir süre sonra sözcüklerin zehir etkisi ortaya çıkar. Bazı kesimler dili, onun bilinç oluşturunca ya da biçim-

³¹ M. D'onofrio, Brian - Lindon J. Eaves, “Dini Bağlılık, Tutum ve Davranışlar Üzerindeki Biyolojik ve Sosyal Etkileri Anlama: Bir Genetik Davranış Perspektifi”, çev.: Celal Çayır, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 2010, c.XII, sayı: 2, s. 145-185, s.146.

³² Charles Y.Glock, “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, (Almancadan çeviren: M.Emin Köktaş), *Din Sosyolojisi*, Vadi Yay., Ankara 1998, ss. 252-274.

³³ Dindarlık tipolojileriyle ilgili bkz. Kemalettin Taş, “Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik Bir Araştırma”, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, Karahan Kitabevi, Adana 2006, ss.175-207, ss.178-182.

³⁴ Ejder Okumuş, *Gösterişçi Dindarlık*, Ark Kitapları, İstanbul 2005, s. 200.

leyici özelliğini kullanarak insanların düşünce ve davranışlarını etkileme, yönlendirme ve güdülemede, kendi çıkarlarını koruma maksadıyla kullanabilirler. Dilin içine yerleştirilen dini motifler de zaman zaman bu maksatla kullanılır.

Dil ve dil yoluyla bilinçleri etkileme ve yönlendirme çabası, siyaset, din ve tüketim amaçlı reklam dilinde kullanılır. Özellikle bu üç alanda üretilen dilsel bildirimler, olgu ve olayları ve bunlar arasındaki bağlantıları bulandırarak, toplumda ve bireyde söz konusu durumlar hakkında istenen doğrultuda değerlendirme ve yorumlama eğilimi oluşturmaya yöneliktir. Bu amaçla seçilen sözcükler ve kavramlar, akıldan çok duygu yüklüdür; desteklenen görüş ya da siyaset, en olumlu, hiçbir kuşkuyla yer bırakmayan doğrudan anlatımlarla; karşı çıkanlar ise, kuşku yaratacak en olumsuz anlatımlarla nitelendirilir.³⁵

Dindarlıkla kültürün yakın münasebeti sebebiyle kültürel dindarlık adında bir tipoloji ortaya konmuştur. Kültürel dindarlık ya da dindarlığın kültüre özgü biçimlenmesi, her bir topluluğun dinini kendi sosyo-kültürel dünyasında yaşama imkânlarını somutlaştırması demektir. İslam dini üzerinden gidersek, farklı millet ve kültürler İslam'ı benimserken, hem İslam'ın getirdiği evrensel mesajı alma, hem de kendi otantik özelliklerini bu din içerisinde sentezleyerek sürdürme imkânını elde etmişlerdir. Bu durumu sosyolojik bağlamda, "İslam'ın kültür düzeyinde farklılaşması" olarak ifade etmek mümkündür. Esasen kültürel boyuta yapılan vurgu, belli durumlarda dinin evrenselci yönelimiyle çatışan bir husus olup, dinde bazı farklılaşma ve çatışmaların da kaynağını oluşturur.³⁶

Tipik bir dindarın tipolojisi ele alınırken, o tipolojiyi besleyen kültürel bagaja başvurmak zorunludur. Bu bagaj gelenekten modernliğe, laiklikten seküler çıkışlara, politik tasavvur zenginliğinden kişisel tatmin arayışlarına kadar pek çok alana sarkan bir talepler

³⁵ Onur Bilge Kula, *Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı I-II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, c.I, ss.16-17. Özellikle muhafazakâr bir siyasi yapının hâkim olduğu son yıllarda, dini içerikli bir dilin yaygınlaştığını ve bunun ekonomik, siyasi vb. faaliyetlerde çıkar sağlamak amacıyla kullanıldığını gözlemliyoruz. İş adamlarından, film yapımcılarına, siyasi propagandalardan mağaza isimlerine kadar birçok alanda dinin dillerden düşmediğine şahit olmaktayız.

³⁶ Çelalettin Çelik, "Bir Kültürel Dindarlık Örneği: Türk Müslümanlığı", *Harun Güngör Armağanı*, haz. Mustafa Argunşah-Mustafa Ünal, Kesit Yay., İstanbul 2010, ss.141-157, s.143.

katalogunu ve bunların yarattığı dinsel nitelikli kümelenmeleri içermektedir.³⁷

Dil, kişinin dindarlığını besleyen kültürel bagaj içinde önemli bir yere sahiptir. Dilin, dinin de içinde bulunduğu diğer kültürel unsurların taşıyıcısı olması, dini sosyalleşmenin önemli bir ajanı olması ve gündelik hayat içinde otomatik bir şekilde kişinin kendini dış aleme açan biricik pencere olması bu yerini sağlamlaştıran sebeplerdendir.

3.2.1. Gündelik Hayat Dil ve Din

Yaşanan dinin kendini en açık şekilde gösterdiği alan gündelik hayattır. Diğer taraftan dil de en saf ve en yalın haliyle gündelik konuşma dilinde bulunur. Bu sebeple öncelikle gündelik hayat kavramı üzerinde durulacak, devamında ise gündelik dilde dini motifler taşıyan ifade ve kalıplara değinilecektir. Sonrasında da bunların dindarlıkla olan ilişkisine temas edilecektir.

140| db

Gündelik hayat, birey ve toplumun yaşamında rutinleşen çoğul bir yaşama formu, bir hayat stilidir. Toplumda içselleştirilen tüm değerlerin, ahlaki deneyimlerin ve dinsel yönelimlerin net bir şekilde gözlenebildiği bir alandır.³⁸ Bu sebeple toplumu inceleyen bilim dalları için cazip bir konudur. Merkezde dil ve din konusunun işlendiği bu çalışma da gündelik hayatla doğrudan irtibatlıdır. Zira, dilin en yalın ve en doğal haliyle kullanıldığı; kültür ve dinle olan ilişkisinin en belirgin şekilde gözlemlendiği alan gündelik hayattır.

Gündelik hayatın tasviri ve çözümlenişine ilişkin çalışmalar daha çok etnometodoloji başlığı altında ele alınmaktadır. Bu terimi ilk olarak kullanan Harold Garfinkel'dir. Ona göre etno, bir kişinin toplumu hakkında sahip olduğu, herhangi bir konuda sağduyuya dayalı bilgisini ifade etmektedir. Metodoloji ise, aktörün, toplumsal dünyayı anlamasına ve bu anlamı iletmesini sağlayan stratejilere işaret etmektedir. Garfinkel insanların gündelik hayattaki faaliyetlerini kendilerine ve başkalarına açıklamak ya da anlam çıkarmak için başvurdukları yöntemleri ayrıntılı bir şekilde analiz etmiştir.³⁹

Dil, insanların gündelik hayattaki faaliyetlerini anlamaya ve açıklamaya yarayan önemli araç ve sembollerden biridir. Sosyal

³⁷ Necdet Subaşı, "Türk(İye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler", *İslamiyat*, Ankara 2002, c.V, sayı: 4, ss.17-40, s.17.

³⁸ Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İz Yay., İstanbul 2004, s.13.

³⁹ Harold Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology*, Polity Press, Oxford 1989, ss.9-11.

hayattaki işaret, sembol, niyet ve davranışlar doğal bir süreklilik içinde kendilerini yansıtmakta ve ancak gündelik hayat içinde derin bir anlama kavuşabilmektedir. Bu bağlamda kültür ve onun bir unsuru olan dil de sonuçta, insanların gündelik hayat karşısında geliştirdikleri ve tarihsel olarak semboller şeklinde tevarüs etmiş oldukları bir anlamlar bütünüdür.

Sosyoloji, öncelikli olarak toplumsal yapı ve davranışların kendini açığa çıkardığı biçimlerine odaklanır. Gündelik hayat ister bir kurgunun, isterse sıradan bir gerçekliğin ürünü olsun sonuçta bir sunumdur ve akıp giden zaman içinde, çoğu zaman yorumlanmasında güçlük çekilen gizil örüntüler toplamıdır. Bu nedenle gündelik hayatın görünürdeki yoksulluğuna takılmadan, aslında onun gizli olan zenginliğini ortaya çıkarmak gerekir.⁴⁰ Dil, bu zenginliğin ortaya çıkarılmasında bize yardımcı olur.

Gündelik hayat, bir insanın gündelik olarak yaptığı, düşündüğü, hissettiği şeyleri içerisine alan bir kavramdır. Gündelik hayat kendini sadece öznel açıdan tutarlı ve anlamlı bir dünya olarak sunmakla kalmaz; aynı zamanda ve daha çok, hemen herkesin düşünce ve davranışlarının içerisinde oluştuğu, şekil bulduğu ve onlar tarafından bir gerçeklik olarak muhafaza edildiği bir dünyadır. Gündelik hayat çoğunlukla otomatik bir tarzda işler. Bu durum mevcut sosyo-kültürel çevredeki bütün faktörlerin herhangi “bilinçli bir etki” si olmaksızın ve fakat bu etkenlerin otomatik tarzda “bilişsel” işleyişi vasıtasıyla oluşur. Gündelik hayat kavramını bilimsel ve objektif tarzda anlamak için buradaki “otomatik tarzdaki bilişsel işleyiş” kavramı önemlidir. Gündelik hayat sosyal bilimlerde uzun zaman göz ardı edilen ve önemsenmeyen, ancak son dönemlerde sosyal bilimlerin ilgi alanına girmiş bir kavramdır. Göz ardı edilip önemsenmemesinin nedeni, onun basit, sade, gelişigüzel tarzda işleyen bir özelliğe sahip olmasıdır.⁴¹ Dil, sosyo-kültürel çevredeki faktörlerin bilinçli bir etkisi olmaksızın, otomatik tarzda ancak bu faktörlerin bilişsel işleyişi ile gerçekleşir. Din de dile hem otomatik tarzda hem de bilinçli bir şekilde etki eden sosyo-kültürel faktörlerden biridir.

Gündelik hayat ve din, ilk bakışta birbirlerinden farklı görünürler. Gündelik hayat, bu dünyada gününbirlik olan şeyleri din ise,

⁴⁰ Subaşı, a.g.e., ss.24-28.

⁴¹ Mustafa Arslan, “Gündelik Hayatta Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed.: Niyazi Akyüz-Ihsan Çapcıoğlu, Grafiker Yay., Ankara 2012, ss.651-667, s.651.

biyatında Cenâb-ı Hak'la ilgili başlı başına muazzam bir kültür ve edebiyatın teşekkül ettiği söylenebilir.⁴²

İçinde Allah lafzının geçtiği dua, temenni, zikir vb. halleri ifade için kullanılan Arapça bazı kelime, ikileme veya cümleler de Türkçemizde genellikle anlamlarından çok farklı durumları, düşünceleri, halleri ifade için kullanılmaktadır. Şu örneklerde olduğu gibi:

Bir işe başlamadan önce, inşallah; tam işe başlayorken, ya allah, bismillah; şaşırırsak, Allah Allah; kendimize güvenirse, evelallah; azmedersek, alimallah; beğenirse (sağ eli sol göğsümüze koyup başımızı da hafifçe sola eğerek), eyvallaaah; eğer vedalaşıyorsak, hadi eyvallah; sonuna kadar gitmek istersek, yâ allah!; taahhütte bulunursak, vallah billah!; canımız sıkılırsa, ya rabbi-ya rasulullah!; daha da sıkılırsak, hasbünallah!; sinirlenirsek, tövbe ya rabbi estağfirullah; çok sinirlenirsek, lâ havle vela kuvvete illa billah; pes edersek, illallah!; eğer bıkarırsak (sol yakamızı silkeleyerek), bıktım illallah!; işe coşkuyla sarılırsak, Allah Allah Allah!; beğenirsek, mâşallaaah; çok beğenirsek (sol tarafa üç defa tükürerek), maşşşşallaaah!; işi bitirince, elhamdülillah!; işin sonucu hakkında tedirginsek ve iyi haber alırsak, elhamdülilaaaaah!; eğer iyi bitiremezsek, hay Allah!; eğer sözümüzde durmaya pek de niyetli değilsek, innnşallah!; tevazu göstereceksek, estağfirullah!; beklediğimizi bulamazsak, Allah Allaaaaah!; bir şeyden korkuyorsak, maâzallaaah!; eğer çok korkuyorsak, hafazanallâââh!; birinin şerrinden çekiniyorsak, neûzubillâââh!; birini def etmek istiyorsak, hadi yallah!

Bunların dışında, Allah şahit, Allah yarattı dememek, Allah bir kapıyı kaparsa bin kapıyı açar, Allah bir peygamber hak; Allah dağına göre kar verir; Allah diyen aldanmaz; Allah'tan ümit kesilmez; Allah kuru iftiradan saklasın; Allah mübarek etsin; Allah müstahakını versin; Allah korusun (veya saklasın); Allah kısmet ederse; Allah herkesin gönlüne göre versin gibi Cenab-ı Hak'la alakalı terim, deyim ve atasözleri, ayrı bir konu teşkil edecek kadar çoktur.⁴³

Türk Dil Kurumu sözlüğünde, Türkçe'de gündelik dilde içinde Allah lafzının geçtiği deyim ve kalıp ifadeler sıralanmıştır. Konuşma dilinde hemen her an kullanılan bu ifadeler, esas itibariyle edebi-

⁴² Amil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1998, s.93.

⁴³ Konuyla ilgili geniş bilgi için, Dursun Ali Tökel'in, 5-6 Ekim 2012 tarihinde, İkinci İslami Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda sunduğu (basılmamış) tebliğ metnine bakılabilir.

yatçıları ilgilendiren bir meseledir. Konunun bizimle ilgili tarafı, “dindar olsun olmasın, hemen hemen herkesin bu tür ifadeleri kullanmasını sosyolojik olarak nasıl açıklayabileceğimiz” meselesidir.

Acaba bu noktada, üzerinde tartışılması gereken *dil dindarlığı* gibi yeni bir kavramdan bahsetmek mümkün müdür? Araştırmanın bundan sonraki kısmı bu konu etrafında şekillenecektir.

3.2.2. Sosyal Etki-Uyma Davranışı ve Dinî Dil

Dille ilgili davranışlarımızı sosyal tutumlarla ilişkilendirmek mümkündür. Tutum birçok sosyal psikolog tarafından “bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik objeye ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilim” olarak tanımlanmıştır. Tutumlar, kendileri gözlenemeyen fakat gözlenebilen bazı davranışlara yol açtığı varsayılan bazı eğilimlerdir. Böylece, olayları incelemede ara değişken olarak kullanılabilirler. Tutumlar küçük yaşlarda başlayan sosyalleşme esnasında gelişir.⁴⁴

144| db

Sosyalleşme sürecinin sonuçları, kişinin sosyal tutumlarında ve bu tutumları yansıtan söz ve eylemlerinde ortaya çıkar. Kişinin diğer insanlarla gündelik ilişkileri, grup içindeki etkileşimleri ve kültürel ürünle olan ilişkisi, sonunda daima kişinin bunlarla ilişkili kesin tutumlar oluşturmaya yol açar. Bir gruba, bir kuruma ya da sosyal bir konuya karşı tutum oluşturmak önemsiz bir mesele değildir. Bir tutumun oluşması, kişinin artık bunlara karşı nötr olmadığı anlamına gelir; artık bunlar kişi için olumlu ya da olumsuz anlam taşır. Bir tutum, duruma göre bir beklenti, standardı ya da amacı belirler.⁴⁵ Dille ilgili eğilimlerimiz genellikle standardı belirleyici özelliğindedir. Gündelik hayatın akışı içinde, farklı durumlar için sergilenen dilsel tutumlar toplumun ortak dilinin kişi tarafından benimsendiğini gösterir. Bu çerçevede, dildeki dini içerikli ifadeler, sözler de kişinin dil ve dine karşı oluşturduğu tutumunu sergilemesi bakımından önemlidir.

Dille ilgili davranışlar, sosyal uyaran, sosyal etki ve uyma davranışıyla da alakalı bir durumdur. Bireylerin deneyim ve davranışı, sosyal olsun ya da olmasın her zaman verili bir dizi uyaranla ilgilidir. Bu nedenle insanın deneyim ve davranışını anlamada yalnızca

⁴⁴ Özlem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul 1979, ss.84-86, 123.

⁴⁵ Muzaffer Şerif-Carolyn W.Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş I-II*, çev.: Mustafa Atakay-Aysun Yavuz, Sosyal Yay., İstanbul 1996, c.I, ss.490-491.

bireyin kendisinden kaynaklanan etkileri belirlemek yeterli değildir. Ayrıca bireyin, karşılaştığı uyaran durumlarının tam kapsamını ve özelliklerini bilmek de gereklidir. Sosyal uyaran durumları genellikle toplum ya da kültür gibi genel terimlerle ifade edilir. Bazı sosyo-kültürel etkiler öylesine bir parçamız haline gelmiştir ki onları verili kabul ederiz. Başlangıçta bu sosyo-kültürel etkilerin hepsi, insanın dışındaki etkilerdir. Ancak sonradan insan, bunları kendisinin bir parçası olarak görür ve hisseder. Sosyal uyaran durumları, diğer insanlar ve kültür olmak üzere iki ana başlıkta sınıflandırılabilir:

Diğer insanların bizim için uyaran olmalarını, birey ya da grup olarak, grupları da grup içi ve gruplar arası ilişkiler olarak özetleyebiliriz. Etkili bir uyaran olarak anne-baba-kardeş gibi tek tek aile fertlerini ya da grup olarak aileyi verebiliriz. Özellikle dil gelişmesi ve konuşma alışkanlıklarımızın oluşmasında aile, en önemli uyarıcı birey ve gruptur.

Bireylerin karşılaştıkları sosyal uyaran durumları, yalnızca muhtemel kişilerarası ilişkilerinden ve grup ilişkilerinden ibaret değildir. Herhangi bir sosyo-kültürel ortamda, birey insanların yanı sıra, gruptaki insanların geçmiş ya da şimdiki etkileşimlerinin o ortamda var olmayan ürünleriyle de karşılaşır. Bir evi vardır, giyindiği elbiseler, kullandığı iletişim ve ulaşım araçları vardır, etkilendiği ritm ve melodiler vardır; kullandığı bir dil, dolayısıyla da bu dilin kategori ve yapısına göre ifade yolları ve bu dille iletişim kurduğu başka kişiler vardır. Kendi grubunun şemasında inanıp ibadet ettiği bir Tanrı vardır. Saydıklarımızın hepsi, kültürel uyaran adı verilen insan ürünlerini kapsamaktadır.

Değerler ve normlar sistemi, manevi kültürün önemli bir alanıdır. Sosyal normlar, sosyal yaşamda önemi olan etkinliklerdeki ve kişiler arası ve grup ilişkileri bağlamındaki deneyim ve davranışları düzenleyecek şekilde standartlaşmıştır. Sosyal normlar, insanlar arası etkileşimin sonuçlarıdır. Sosyal normlar, duygu yüklü bir genellemeyi, yani beklenen hatta ideal davranış tarzlarıyla ilgili bir değer yargısını içerir. Bu değer yargıları veya normlar, dilde ifadesini bulur. Sosyal normların oluşumu, insanın kavramsal düzeyde işlev görmesi sayesinde mümkündür. Sonraki kuşaklara dilin aracılığı ile aktarılır. Bu nedenle insan yalnızca şimdi değil, aynı zamanda geçmişe göre de yaşar. İnsanın etkinlikleri yalnızca mevcut yaşamın acil gerekleri tarafından değil, aynı zamanda önceki kuşakların standartlaşmış genellemeleri ve gelecekle ilgili pek çok emeliyle

de düzenlenmektedir.⁴⁶ Günlük dil içinde kullandığımız dini ifadeleri de bu bağlamda değerlendirebiliriz. Bunlar, sosyal normların bir şekli olarak geçmiş nesillerden devraldığımız adeta standartlaşmış dilsel davranışlarımızdır.

İnsanın bir toplumda yaşayabilmesi, o toplumun normlarına uyması ile mümkündür. İnsan toplum kurallarını, doğumundan itibaren öğrenip benimsemeye başlar. Ferdin toplumdaki standartlaşmış davranışlara uyması sosyal düzeni doğurur. Bu süreç, itaat, özdeşleşme ve benimseme şeklinde gerçekleşir. Fert düşüncesine uygun olsa da olmasa da grubun standardına uyma davranışı gösterir. Ancak bu davranış, fikrine uygun düşmeyen standartlarda itaat seviyesinde kalmasına rağmen; fikrine uygun olan davranış standartlarıyla özdeşleşir ve onları benimser. İtaat, başkaları tarafından kabul edilmek; özdeşleşme, değer verilen kişi ya da gruba benzetmek; benimsemede, gerçeği anlamak şeklinde kişiye yarar sağlar. İtaat ve özdeşleşmede normatif etki, benimsemede ise bilgiye dayalı sosyal etki söz konusudur. Son olarak uyma davranışının hem kişisel, hem de ortamsal etkenlerin etkileşimi sonucu ortaya çıktığı söylenebilir.⁴⁷

146 | db

Özellikle gündelik hayattaki dilimizde uyma davranışının etkisinde kalırız. Dini muhtevalı ifadeleri kullandığımız toplumda standartlaşmış dil kalıplarına uymamızın sonucudur. Hayatının akışı içinde genel kıstaslara göre dindar kabul edilemeyecek kişilerin dillerindeki bu dindarlık bir uyma davranışı olarak değerlendirilebilir. Söz konusu uyma davranışı, genellikle özdeşleşme ve benimseme şeklinde değil de itaat şeklinde ortaya çıkar.

3.2.3. Habitus, Dil Oyunları ve Dinî Dil

Dil hem fertle hem de sosyal yapıyla ilgili bir olgudur. Dolayısıyla bir insan davranışı olarak dili incelerken her iki unsuru da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu noktada, Piere Bourdeiu'nun geliştirdiği *habitus* kavramı üzerinde durmak konumuz açısından faydalı olacaktır.

Yirminci yüzyılın önemli sosyal bilimcilerinden Pierre Bourdieu, insan davranışlarının incelenmesinde ferdi bilinç ya da sosyal yapılar arasında tercih yapılmasına karşı çıkarak bu iki alternatifi

⁴⁶ Şerif, a.g.e., ss.11-28.

⁴⁷ Zeki Arslantürk-M. Tayfun Amman, *Sosyoloji*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), İstanbul 1999, s.140; Kağıtçıbaşı, a.g.e., ss.80-81.

birleştirmeyi denemiştir. Bourdieu, nesnelci yapısal yaklaşımları “habitus” kavramı aracılığıyla, etkileşimci ve fenomenolojik yaklaşımlarla birleştirmeye çalışmaktadır. Bourdieu’ya göre habitus, toplumsal aktörler olarak belirli kültür veya alt kültürlerde yaşamamız sonucunda sahip olduğumuz devamlı bir algılama, düşünce ve eylem şemaları sistemi; toplumsal tecrübelerimiz sonucunda sahip olduğumuz zihinlerimizdeki temel bilgi stokları ya da kişiler arası ilişkilerimizdeki etkileşim ve beklentilerimizi belirleyen içsel eğilimler toplamı olarak tanımlanabilir.

Bourdieu insan davranışının, alışılmışlar dolayısıyla ortaya çıkan tutumlar ile bireylerin içinde hareket ettikleri alanda karşılaş-tıkları nesnel şartlar arasındaki diyalektik süreç olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Yani insan, davranışlarında sınırsız ve sorumsuzca özgür olmadığı gibi, kader mahkûmu da değildir. Sosyal davranış gerçeği, iradecilik-determinizm dikotomisine indirgenemeyecek kadar kompleks ve derinliklidir. Ancak, Bourdieu’nun teorisi dikkatli bir gözle incelendiğinde, -o her ne kadar aksini iddia etse de- nesnel toplumsal ilişkilerin etkisinin, bireysel yaratıcılık aleyhine, daha fazla vurgulanmış olduğu görülmektedir. Bourdieu, habitusu bir taraftan sosyal davranış motive eden, şartlandıran, insani yaratıcılığı dolayısıyla sosyal değişmeyi mümkün kılan bir olgu olarak tasvir ederken; diğer taraftan, sosyo-kültürel yapı ve sosyal sınıf bilinci tarafından tayin edilmiş olduğunu da vurgulamaktadır. Sonuç olarak Bourdieu’nun teorisinin, iradeci bir sosyal davranış tasavvurundan ziyade; kültürel ve sınıfsal yapı tarafından belirlenmiş, determinist bir sosyal davranış imajı ortaya koymakta olduğu söylenebilir.⁴⁸

Habitus, birey ve toplulukların davranış biçimlerini belirleyen bir bilgisayar programı gibi anlaşılmalıdır. Söz konusu birey ve topluluklar ile habitus arasında karşılıklı bir etkileşim vardır.⁴⁹ Davranışlarımızı biz farkında olmadan düzenleyen bir habitus vardır ancak bu dinamik bir yapıya sahiptir ve hem bireysel hem de toplumsal etkileşime açıktır.

⁴⁸ Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, Harvard University Press, Massachusetts 1999, ss. 12-14; Ali Murat Yel, “Pierre Bourdieu”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2003, sayı:17, ss.49-53, ss.50-51; Murat Koby, *Sosyal Bilimler ve Dini İlimlerde Davranış Kuramları*, Rağbet Yay., İstanbul 2012, ss.111-113.

⁴⁹ H. Bahadır Türk, “Pierre Bourdieu’nun İdeoloji ve Söylem Tartışmasına Katkısı, *Birikim*, İstanbul 2004, sayı:177, ss.77-80, s.78.

Hepimizin aile içindeki sosyalleşme, eğitim sistemi ve arkadaş çevresi tarafından şekillenen bir habitusu vardır. Ayrıca, sınıfların ve milletlerin de kendilerine özgü habitusları ve buna bağlı olarak farklı davranışları vardır. Ama bireysel tecrübenin habitus üzerindeki etkisi de kaçınılmaz olacağından kavram cinsiyet, millet, sınıf ve aile yapısı ile karmaşık bir yapı arz etmektedir. Üstelik, habitus kişisel kararlar ile genel değerler arasında bir ilişkiye işaret etmekte ve ikisi arasında çok net olmasa da bir kesişme alanı yaratmaktadır. İşte bu alan kişinin hareketlerinden giyim tarzına, konuşmasından yiyecek zevkine kadar hemen hemen bütün seçeneklerini etkilemektedir.

Konuya dil açısından baktığımızda, konuşmalarımızın ve bunların içinde yer alan dini motiflerin bilinçli bir hesaplama olmadan gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Dilsel habitus⁵⁰, birey olarak dille ilgili davranışlarımızı belirleyen bir sosyal form ve kültürel bir etken olarak karşımıza çıkar. Bu sosyal form içinde bireysel tecrübe, kişisel kararlar ve kültürel değerler kesişmiş durumdadır.

148| db

Habitus benzer bir şekilde, gündelik hayattaki eylemlerimizin bir anlamda bize verilmiş olduğu anlayışı da, din, gündelik hayat ve dil ilişkisini anlamamıza yardımcı olabilir. Antropolog C.Geertz, büyük düşünme biçimlerini/perspektiflerini, bilimsel, sağ duyuşsal/ortak duyuşsal, estetik ve dinsel perspektifler olarak sıralar. Bu perspektifler hayat içinde zaman zaman etkileşime de girerek insanın dünya karşısındaki tutum ve davranışlarını oluştururlar. Bu perspektiflerden “sağduyuşsal (common sense) perspektif”, gündelik hayat içinde oluşan bilgiyi ifade eder. Sağduyuşsal perspektif ya da sağduyu bilgisi kavramları, teknik olarak gündelik hayatı ifade etmede yaygın olarak kullanılan bilgiyi kastetmek amacıyla fenomenolojik sosyolojide kullanılır. Bu, en sağlam biçimde içerisinde kök salmış olduğumuz, kolay kolay doğal gerçekliğini sorgulayamadığımız, baskılarından ve icaplarından çok az kaçabildiğimiz bir dünyadır. Hayatımızın büyük bir bölümünde bizimle beraber vardır. Bir görme tarzı/hayata bakış olarak sağduyuyu ayırt etmeyi sağlayan, onun dünyayı nesneleri ve süreçleriyle gördükleri şekliyle olduğu gibi basitçe kabullenmesi ve pragmatik güdülerini yani bu dünyada, dünyayı kendi pratik amaçlarına bağlayacak şekilde etkinlikte bulunma, ona hükmetme ve bunun imkansız olduğunu gördüğünde ona uyma isteğidir. Kuşaktan kuşağa aktarılan “inatçı gerçek”in

⁵⁰ Pierre, Bourdieu, *a.g.e.*, ss.17-18.

sembolik kavrayışları aracılığı ile şekillendiği için, kültürel bir ürün olan gündelik yaşam dünyasının bizzat kendisi kuşkusuz, eylemlerimizin kurulu sahnesi ve verili nesnesidir. Halihazır/verili bir durumdur. Bu durum bilimsel perspektifte yoktur. Sağduyusal perspektif bilimsel perspektiften farklı olduğu gibi dinsel perspektiften de farklıdır. Dinsel perspektif, sağduyusal olana nazaran gündelik hayat realitesinin ötesine, onları düzelterip tamamlayan daha geniş realitelere yönelir. Ancak insan için olmazsa olmaz bilgi çeşidi olan gündelik bilgi ya da sağduyusal perspektif ile, dini inanışlar, ister istemez sosyo-kültürel hayat içerisinde etkileşime geçecektir.⁵¹

Günlük dil içinde yer alan dini ifadeler sağduyusal perspektifle dinsel perspektifin etkileşime girdiği alanlardan biri olarak karşımıza çıkar. Bu dinî ifadeler farkında olmadan, bilinçsiz olarak kullanılıyorsa sağduyusal perspektifin; bilinçli ve seçime dayalı bir kullanım ise dinsel perspektifin sonucudur. Ya da iki perspektifin birden devreye girdiği bir durum söz konusu olabilir.

Dille ilgili olarak temas edilmesi gereken bir husus daha vardır. Konuştuklarımızın anlamı kadar onları hangi bağlamlarda konuştuğumuz da önemlidir. Konu dil felsefecisi Ludvig Wittgenstein tarafından “dil oyunları” kavramı altında tartışılmıştır.

Wittgenstein, konuşmanın bir eylem türü ya da yaşam formu olduğuna vurgu yapmak için “dil oyunu” terimini kullanır. Dil sayısız şekillerde kullanılır ve dilin kullanım türü kadar anlam türü de vardır. Wittgenstein anlama değil, kullanıma dikkat çeker. Bu dil oyunları fikri ve onunla ilişkili yaşam formları kavramı, Wittgenstein’in dil kuramında önemli bir temadır. Biz bir sözcüğün kullanımını anlamak için onu sadece dilsel bağlamında değil, aynı zamanda daha geniş bağlamda, eylemsel bağlamında anlamlandırmalıyız. Sözcüğü gramatik olarak nasıl kullandığımız değil, dil oyununu hangi durumlarda ve hangi amaçlarla oynadığımıza da bakarak anlamlandırmalıyız. Böylece Wittgenstein’e göre, bir dili tasavvur etmek nihai anlamda bir yaşam formunu tasavvur etmektir.⁵²

Wittgenstein’e göre dil, reel ve rasyonel bir doğrulama veya yanlışlamaya tabi tutularak ne derece hakikati yansıttığı test edil-

⁵¹ Mustafa Arslan, *a.g.m.*, ss. 655-657.

⁵² C. Stephen Evans, “Din Dili Problemi”, çev.; Ferhat Akdemir, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 2010, sayı: 28, ss.253-273; ss.265-266.

melidir.⁵³ Önemli olan dini ifadenin gerçek yaşamdaki kullanımınıdır. Bir kimse sadece Tanrı'nın bu dünyayı yarattığını söylüyor fakat bu önermenin kişinin tanrıya tapınması gerektiğini ima ettiği sonucunu çıkarmıyorsa, yeteneklerinin Tanrı'nın vergisi olduğunu alçak gönüllülükle kabul etmiyorsa, açıkça, bu inancın hakiki bir dini bilgisine sahip değildir. Birçok dinî iddianın temel özelliği onların kişinin nasıl yaşaması gerektiğine ilişkin implikasyonlara sahip olduklarıdır.⁵⁴

Ludvig Wittgenstein'in dille ilgili düşünceleri iki döneme ayrılarak incelenmektedir. İlk döneminde, dünyayı olguların toplamı olarak tanımlayan ve dünya ile dil arasındaki ilişkiyi resmedilen/resmeden ilişkisi biçiminde kavrayan Wittgenstein, ikinci döneminde dünya hakkındaki tasarımı genişletir. Artık dünya bir olgular koleksiyonu olmanın ötesinde, bir takım toplumsal mutabakatlarla ve kurumlara bağlı olan insan etkinliklerinin de içinde yer aldığı bir yapıdır. Dilsel pratik, dilin kullanımını belirleyen sosyal bağlamın içinde geçen bir etkinliktir. Değişik amaçlara yönelen insanın dil pratiği, oyun oynamaya benzeyen bir faaliyet alanı meydana getirir. Wittgenstein, konuşmanın da bütün oyunlar gibi kurallara bağlı bir etkinlik olduğunu belirtmek ister ve bunu "dil oyunları" olarak adlandırır. Bu çerçevede Wittgenstein'in ikinci dönem dil felsefesi bağlamsal anlam teorisi olarak düşünülebilir. Çünkü sözcükler bir bağlam veya anlam veya durum çerçevesinde anlam kazanırlar. Bu şekilde Wittgenstein dilin organizma olarak yaşayan yüzüne vurgu yapar. Dil bir şehir gibi büyür. Aynı zamanda arka planda sürekli dil teorisinin bir zinciri olarak "yaşam biçimi/formu" kavramını ekler.⁵⁵

Wittgenstein ikinci döneminde dikkatini gündelik hayat formlarına ve gündelik dilde sık sık rastlanan konuşma biçimlerine çevirmiştir ki konumuzla alakalı olan kısım budur. Konuşmalarımızın kendinden çok hangi bağlamda yapıldığı önemlidir. Dinle ilgili ya da dinle dolu konuşmalarımızın pratik hayata ne derece aksettiği, yaşam biçimini ne derecede yansıttığı önemlidir. Dilimiz içinde sık

⁵³ Harun Çağlayan, "Rasyonalizm Bağlamında Dilbilim ve Din Dili İlişkisi", *EKEV Akademik Dergisi*, Erzurum 2014 sayı:58, ss.41-58, s.49.

⁵⁴ Evans, a.g.m., s.271.

⁵⁵ Umut Karagöz, "Dil Oyununun Metafizik Statüsü Üzerine", *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler*, der. Sibel Kibar vd., Legal Kitabevi, İstanbul 2010, ss.197-207., s.199; a.g.e., ss.178-181; Ahmet Cüneyt Gültekin, "Wittgenstein'de Özel Dil ve Anlam Sorunu", *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler*, ss.187-197., s.190.

sık kullandığımız dini motifleri de bu açıdan değerlendirmek gerekir. Allah'ı dilinden düşürmeyen birinin, dinin tüm gereklerini de yerine getirmesi beklenir.

Dini ifadelerin bir anlam kazanması için moral ifadelere çevrilmeleri gerekmektedir. Dini ifadeler anlamlarını var oldukları, belki de olgunlaştıkları, yaşam pratiğinden almaktadır. Eğer dini ifadeler eyleme dönüşmüyorsa anlamsızdırlar. Böylelikle Wittgenstein konuyla ilgili bir kriter belirlemiş oluyor. Uygulamaya/ yaşam pratiğine dönüş(e)meyen hiçbir dinsel ifade anlamlı değildir. Bu kriterle bağlı olarak bir başka şey daha ortaya çıkmaktadır: İnanmayanlar tarafından dile getirilen, mesela Tanrı üzerine olan, dinî içerikli ifadeler dinin dil oyunu prensibine uymadığı için anlamsızdır.⁵⁶ Wittgenstein'in bu kıstasından yola çıkarak, "dini muhtevalı bir dil kullanan ama hayatının diğer alanlarında bununla uyumlu bir yaşam biçimi sürmeyen kimseler dindar değillerdir" diyebilir miyiz?

Sonuç

Dil, kültürün manevi unsurlarından ve temel sosyal kurumlardan olan dinle yakından ilişkilidir. Dil-din ilişkisinin açık bir şekilde gözlemlendiği alanlardan biri gündelik hayattır. Gündelik hayatta kullanılan dilin, dini yaşantıyla ya da kısaca "yaşanan din" şeklinde tanımlanan dindarlıkla bir alakası var mıdır?

Hayatın genel akışı içinde yer alan doğum-evlenme-ölüm gibi önemli geçiş alanlarında ve gündelik hayattaki birçok faaliyette kullanılan dile yerleşmiş, zengin bir dinî muhteva vardır. Öyle ki bunlar, genel kıstaslara göre dindar kabul edilmeyen, dine uzak, din karşıtı ya da din düşmanı olan kimseler tarafından bile kullanılmaktadır.

Bu kullanımlar dinin/dindarlığın dile yansıması mıdır? İlaveten bu tür ifadelerin kullanılışında hangi tür etkenler söz konusudur? Bu çalışma, bu soruları ve muhtemel cevapları, sosyolojik ve çeşitli müzakereye açmak sadedinde ortaya konmuş bir çaba olarak değerlendirilmelidir.

⁵⁶ Mustafa Aliy, "Wittgenstein Felsefesinde Din Dili ve Dinî İman [Bir Rekonstruksiyon Denemesi]", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.V, sayı 1, Adana 2005, ss.157-175, ss.168-169.

Netice itibariyle vardığımız nokta, çalışma esnasında sıralanan tespitlerin, ampirik alana taşınarak test edilmesinin gerekliliğidir. Makale bu alan araştırmasına yönelik teorik bir giriş olup *dil dindarlığı* adında bir kavram önerisi sunmakta ve konuyu tartışmaya açmaktadır.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia, *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998.
- Akdoğan, Ali, "Kültür ve Din", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed.: Niyazi Akyüz-İhsan Çapçioğlu, Grafik Yayınları, Ankara 2012, ss.437-451.
- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, I-II-III*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2009.
- Aliy, Mustafa, "Wittgenstein Felsefesinde Din Dili ve Dini İman [Bir Rekonstruksiyon Denemesi]", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.V, sayı 1, Adana 2005, ss.157-175.
- Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yay., İstanbul 2002.
- Altınörs, Atakan, *50 Soruda Dil Felsefesi*, 7 Renk Basım Yayım, İstanbul 2012.
- Arsan, Mustafa, "Gündelik Hayatta Din", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed.: Niyazi Akyüz-İhsan Çapçioğlu, Grafik Yay., Ankara 2012, ss.651-667.
- Arslantürk, Zeki-Amman, M.Tayfun, *Sosyoloji*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), İstanbul 1999.
- Assmann, Jan, *Kültürel Bellek*, çev: Ayşe Tekin, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000.
- Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1988.
- Bourdeieu, Pierre, *Language and Symbolic Power*, Harward University Press, Massachusetts 1999.
- Bozgöz, Faruk, "Dilin Kaynağı ve İlk Dil Problemi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.V, sayı: 2, Diyarbakır 2003, ss.23-37.
- Cuche, Denys, *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*, çev.: Turgut Arnas, Bağlam Yay., Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 2013.
- Çağlayan, Harun, "Rasyonalizm Bağlamında Dilbilim ve Din Dili ilişkisi", *EKEV Akademi Dergisi*, Erzurum 2014 sayı:58, ss.41-58.
- Çelebioğlu, Amil, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1998.
- Çelik, Çelalettin, "Bir Kültürel Dindarlık Örneği: Türk Müslümanlığı", *Harun Güngör Armağanı*, haz. Mustafa Argunşah-Mustafa Ünal, Kesit Yay., İstanbul 2010, ss.141-157.
- Çetin, İsmet, "Dil, Kültür ve Dil Bilim", *Yeni Türkiye*, sayı: 55, Ankara 2013, ss.1099-1101.
- Çınar, Aliye, *Antropolojiye Giriş*, Emin Yay., Bursa 2011.
- D'onofrio, M., Eaves Brian, - Lindon, J., "Dini Bağlılık, Tutum ve Davranışlar Üzerindeki Biyolojik ve Sosyal Etkileri Anlama: Bir Genetik Davranış Perspektifi", çev.: Celal Çayır, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 2010, c.XII, sayı: 2, s. 145-185.
- Eren, Selim, İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2007, c.XI, sayı:1, ss. 129-152.
- Evans, C. Stephen, "Din Dili Problemi", çev.: Ferhat Akdemir, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 2010, sayı: 28, ss.253-273.
- Garfinkel, Harold, *Studies in Ethnomethodology*, Polity Press, Oxford 1989.

- Glock, Charles Y. , "Dindarlığın Boyutları", (Almanca'dan çeviren: M.Emin Köktaş, *Din Sosyolojisi*, Vadi yay., Ankara 1998, ss.252-274.
- Gültekin, Ahmet Cüneyt, "Wittgeinstein'de Özel Dil ve Anlam Sorunu", *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler*, der. Sibel Kibar vd., Legal Kitabevi, İstanbul 2010, ss.187-197.
- Günay, Ünver, "Dindarlığın Sosyolojisi", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, ed.: Ünver Günay-Celeleddin Çelik, Karahan Kitabevi, Adana 2006, ss.1-61.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 2000.
- Haviland, William A., *Kültürel Antropoloji*, çev: Hüsamettin İnaç-Seda Çiftçi, Kaknüs Yay., İstanbul 2002.
- Kağıtçıbaşı, Özlem, *İnsan ve İnsanlar*, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul 1979.
- Karagöz, Umut, "Dil Oyununun Metafizik Statüsü Üzerine", *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler*, der. Sibel Kibar vd., Legal Kitabevi, İstanbul 2010, ss.197-207.
- Karpuz, H.Ömer, "Anadili Eğitimi, Anadiliyle Eğitim ve Resmi Dil ile İlgili Tartışmalar ve Dilbilimsel Yaklaşım Sorunları", *Yeni Türkiye*, sayı:55, Ankara 2013, ss.991-995.
- Kobya, Murat, *Sosyal Bilimler ve Dini İlimlerde Davranış Kuramları*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2012.
- Koç, Turan, *Din Dili*, İz Yay., İstanbul 1998.
- Kottak, Conrad Philip, *Antropoloji*, çev.: Sibel Özbudun vd., Ütopya Yayınevi, Ankara 2001.
- Krech, David-Crutchfield-Ballachey, *Cemiyet İçinde Fert, I-II*, çev.: Mümtaz Turhan, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1971.
- Kula, Onur Bilge, *Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı I-II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012.
- Okumuş, Ejder, *Gösterişçi Dindarlık*, Ark Kitapları, İstanbul 2005.
- Porzig, Walter, *Dil Denen Mucize I-II*, çev.: Vural Ülkü, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1990.
- Saussure, Ferdinand de, *Genel Dilbilim Dersleri I-II*, çev. Berke Vardar, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1976.
- Sezen, Yümnü, *Kültür ve Din*, İz Yay., İstanbul 2011.
- Slattery, Martin, *Sosyolojide Temel Fikirler*, haz.: Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz, Sentez Yayıncılık, Bursa 2007.
- Soncu, Ayşe Gül, "Toplumun Kuruluşunda Dilin Rolü", *Yeni Türkiye*, sayı:55, Ankara 2013, ss.1073-1084.
- Strauss, Claude Lévi, *Yapısal Antropoloji*, çev.: Adnan Kahiloğulları, İmge Kitabevi, Ankara 2012.
- Subaşı, Necdet, "Türk(İye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler", *İslamiyat*, Ankara 2002, c.V, sayı: 4, ss.17-40.
- Subaşı Necdet, *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İz Yay., İstanbul 2004.
- Şerif, Muzaffer – Şerif, Carolyn W., *Sosyal Psikolojiye Giriş I-II*, çev.: Mustafa Atakay-Aysun Yavuz, Sosyal Yay., İstanbul 1996.
- Taş, Kemalettin, "Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik Bir Araştırma", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, ed.: Ünver Günay- Celeleddin Çelik, Karahan Kitabevi, Adana 2006, ss.175-207.
- Tillich, Paul, *İmanın Dinamikleri*, çev: Fahrullah Terkan-Salih Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.
- Tökel, Dursun Ali, 5-6 Ekim 2012 tarihinde, İkinci İslami Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda sunduğu (basılmamış) tebliğ metni.
- Türk, H. Bahadır, "Pierre Bourdieu'nun İdeoloji ve Söylem Tartışmasına Katkısı", *Birikim*, İstanbul 2004, sayı:177, ss.77-80.
- Tylor, Edward B, *Primitive Culture I-II*, London John Murray 1871.
- Uygur, Nermi, *Kültür Kuramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.

Wach, Joachim, *Din Sosyoloji*, çev.: Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1990.

Yel Ali Murat, “Pierre Bourdieu”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2003, sayı:17, ss.49-53.

